

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ ІМЕНІ
АКАДЕМІКА В. ЛАЗАРЯНА**

БОБИЛЬ ВОЛОДИМИР ВОЛОДИМИРОВИЧ

**ФІНАНСОВІ РИЗИКИ БАНКІВ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА
УПРАВЛІННЯ В УМОВАХ КРИЗИ**

Дніпропетровськ-2016

УДК 336:330.131.7:36.71
ББК 65.262.1
Б 72

Рецензенти:

Ю. С. Бараш доктор економ. наук, професор
(Дніпропетровський національний університет
залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна)

І. Б. Івасів доктор економ. наук, професор
(ДВНЗ Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана)

В. В. Коваленко доктор економ. наук, професор
(Одеський національний економічний університет)

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради
Дніпропетровського національного університету залізничного
транспорту імені академіка В. Лазаряна (протокол № 9 від 25 квітня
2016 року).

Бобиль В. В.

Б 72 Фінансові ризики банків: теорія та практика управління в
умовах кризи: монографія / В. В. Бобиль; Дніпропетр. нац. ун-т
залізн. трансп. ім. акад. В. Лазаряна. – Дніпропетровськ, 2016. –
300 с.

ISBN

У монографії розкриваються теоретичні та практичні основи
управління фінансовими ризиками банків в умовах кризи.
Систематизовано вітчизняний та зарубіжний досвід банківського
ризик-менеджменту, виявлено проблемні питання та сучасні
тенденції розвитку управління кредитним, валютним, процентним,
ринковим ризиками та ризиком ліквідності.

Для менеджерів банків, наукових працівників, викладачів,
аспірантів, магістрів і студентів вищих навчальних закладів.

Літ-ра 347. Табл. 82. Рис. 17.

УДК 336:330.131.7:36.71

ББК 65.262.1

ISBN

© Бобиль В. В., 2016

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВИМИ РИЗИКАМИ БАНКУ	
1.1. Сутність, класифікація та методи оцінки фінансових ризиків банку	6
1.2. Система управління фінансовими ризиками банку	20
1.3. Специфіка управління фінансовими ризиками банку в умовах кризи	34
1.4. Обґрунтування концепції управління фінансовими ризиками на засадах Базеля - III	44
Висновки до першого розділу	51
РОЗДІЛ 2. ФУНКЦІОНУВАННЯ БАНКІВСЬКОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ В УМОВАХ КРИЗИ	
2.1. Причини виникнення та нейтралізація негативних наслідків фінансових криз	54
2.2. Вплив фінансової кризи на розвиток банківського сектору України	73
2.3. Формування «креативних» банків в умовах кризи	86
2.4. Ризики як похідна фінансової стійкості банківської системи	90
Висновки до другого розділу	107
РОЗДІЛ 3. ПРУДЕНЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВИМИ РИЗИКАМИ В УМОВАХ КРИЗИ	
3.1. Ризико-орієнтований нагляд в системі антикризового управління	110
3.2. Гарантування вкладів фізичних осіб як фактор покращення результативності управління фінансовими ризиками банків	122
3.3. Вплив сучасної грошово-кредитної політики національного регулятора на банківські ризики	135
3.4. Валютна політика держави та її вплив на фінансові ризики	142
Висновки до третього розділу	154
РОЗДІЛ 4. ОРГАНІЗАЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВИМИ РИЗИКАМИ БАНКУ	
4.1. Перспективи розвитку та наслідки впровадження банкашуренса	158

4.2. Сек`юритизація банківських активів як інструмент управління портфельним кредитним ризиком банку	166
4.3. Розробка ефективної стратегії зниження ризиків в управлінні банківським капіталом	176
4.4. Корпоративне управління та організація центрів відповідальності за попередженням та зниженням ризиків банку	185
Висновки до четвертого розділу	199
РОЗДІЛ 5. НАУКОВО-ПРАКТИЧНІ НАПРЯМИ ТА ІНСТРУМЕНТИ З УДОСКОНАЛЕННЯ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВИМИ РИЗИКАМИ	
5.1. Використання нейронечітких моделей в управлінні індивідуальним кредитним ризиком	203
5.2. Специфіка управління валютним ризиком банку	220
5.3. Розробка елементів управління процентним ризиком банку	224
5.4. Напрями управління фондовим ризиком банку	231
5.5. Формування управлінських рішень щодо ризику ліквідності банку	237
Висновки до п`ятого розділу	254
ПІСЛЯМОВА	257
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	262
ДОДАТКИ	294

ВСТУП

Банки є основними учасниками фінансового ринку, від їх стабільного функціонування залежить загальний розвиток економіки України. В сучасних умовах посилення нестабільності національних та світових фінансових ринків винятково важливого значення набуває проблема забезпечення фінансової стійкості банківської системи України.

Руйнівні наслідки сучасної фінансової кризи поставили під сумнів адекватність багатьох базових принципів сучасного фінансового менеджменту, тому числі виникли питання й щодо дієвості інструментів управління банківськими ризиками та фінансового інжинірингу. В кризових та в ординарних умовах характер та прояви ризиків відрізняються. Через це управління банківськими ризиками в умовах фінансової кризи типологічно відрізняється від управління ризиками в період відносно стабільного зовнішнього середовища.

За наявності значної кількості досліджень щодо розвитку сучасного банківського ризик-менеджменту потрібно зазначити, що проблематиці управління банківськими ризиками в умовах фінансової кризи приділяється недостатньо уваги, а відтак науково-практичні основи розвитку управління ризиками в період значної фінансової нестабільності є малодослідженими, позбавленими системності й ґрунтовності. Недостатність фундаментальних розробок за вказаним напрямом негативно впливає на фінансову стійкість сучасного банківського сектору України.

Для вітчизняної фінансової думки головною є проблема формування інструментів реалізації концепції управління банківськими ризиками, які мають бути ефективними як в умовах відносно стабільного зовнішнього середовища, так і в період кризи. Підвищення дієвості таких інструментів потребує вдосконалення науково-методологічних і методичних засад управління банківськими ризиками.

З цієї причини актуальним завданням подальшого розвитку ризикології в банківській діяльності є оновлення концептуального підходу до науково-практичного осмислення управління банківськими ризиками в світлі причин і наслідків глобальної фінансової кризи, а також поглиблення методологічного апарату дослідження проблеми управління ризиками саме в умовах значної фінансової нестабільності.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВИМИ РИЗИКАМИ БАНКУ

1.1. Сутність, класифікація та методи оцінки фінансових ризиків банку

Сучасні процеси розвитку ринкового середовища призводять до істотного посилення конкурентної боротьби на внутрішніх та зовнішніх фінансових ринках, що, в свою чергу, зумовлює виникнення якісно нових факторів, які впливають на організацію та ефективність здійснення банківської діяльності. Це закономірно супроводжується актуалізацією проблеми підвищення ефективності управління банківськими ризиками.

При визначенні сутності економічної категорії ризику дослідники зазначають, що він пов'язаний з конфліктністю, результативністю та невизначеністю [188, 37]. Конфліктність виникає через суб'єктивно-об'єктивну природу ризику, наявність певних суперечностей між об'єктивно існуючими ризиковими ситуаціями та їхньою суб'єктивною оцінкою. Невизначеність пов'язана з неможливістю оцінки ймовірності настання певних подій та масштабів їхнього вияву. Необхідність прийняття економічних рішень в умовах невизначеності спричиняє виникнення ризику. Відмінність ризику від невизначеності полягає в тому, що ризик передбачає можливість оцінки ймовірності настання подій та наслідків їхньої реалізації. Результативність ризику виявляється в ймовірності відхилення від запланованих (очікуваних) показників діяльності економічних агентів.

При цьому у наукових працях, присвячених ризику, маємо суперечливі підходи саме до визначення категорії «ризик», які умовно можна поділити на дві групи. Згідно з першим підходом реалізація ризику є чимось негативним, що обов'язково призведе до економічних (фінансових) втрат.

Наприклад, представник класичної теорії Дж. Міль ототожнював ризик з математичним очікуванням втрат, які можуть статися в результаті обраного рішення (ризик виступає у якості збитку через невдачу рішення) [209, 18].

Інші приклади визначення категорії «ризик» у якості негативного явища наведені в таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

**Приклади визначення категорії «ризик» у якості негативного
явища**

Дослідники	Визначення категорії «ризик»
І. Бланк [25, 168]	Ризик – це ймовірність виникнення несприятливих наслідків у формі втрати доходу чи капіталу в ситуації невизначеності умов здійснення фінансово–господарської діяльності підприємства
О. Грунін, С. Грунін [92, 35]	Ризик – це причина, рушійна сила, що здатна породити небезпеку чи спричинити збитки
А. Маршал, А. Пігу [109, 23]	Ризик – це загроза того, що підприємець зазнає збитків у вигляді додаткових витрат чи одержить доходи нижче тих, на які розраховував
С. Мочерний [110, 135]	Ризик – це невизначеність, непередбаченість, випадковість поведінки суб'єктів ринкових відносин, що можуть завдавати збитків
А. Загородній, Г. Вознюк, Т. Смовженко [114, 37]	Ризик – це усвідомлена можливість небезпеки виникнення непередбачених втрат очікуваного прибутку, майна, грошей у зв'язку з випадковими змінами умов економічної діяльності, несприятливими обставинами
Р. Клейнер [149, 86]	Ризик – це небезпека здійснення непередбачуваних і небажаних для суб'єкта наслідків його діяльності
В. Кривов [169, 16]	Ризик – це можливість настання певної несприятливої події
Б. Мільнер, Ф. Лііс [210, 250]	Ризик – це ймовірність несприятливого результату, коли компанія не одержує очікуваного результату
М. Грачова [263, 38]	Ризик – це можливість виникнення в ході реалізації проекту несприятливих ситуацій і наслідків
Л. Тепман [292, 47]	Ризик – це можливість виникнення несприятливих ситуацій під час реалізації планів і виконання бюджетів підприємства
М. Хохлов [302, 85]	Ризик – це подія або група споріднених випадкових подій, що завдають збитку об'єкту, який володіє даним ризиком

Крім того, оптимальною ситуацією за цим підходом є повне усунення ризику, але, безумовно, повна відсутність ризику лише гальмує розвиток економіки, оскільки знижує її динамічність та ефективність [296, 21].

Якщо під ризиком розуміти тільки збитки, тоді втрачається сенс підприємницької діяльності, що переважно перебуває під впливом непрогнозованих змін факторів зовнішнього середовища. Небажання суб'єктів господарської діяльності приймати на себе економічно доцільні обсяги ризиків призводить до їх відставання в розвитку, втрачання конкурентоспроможності та сегментів ринку.

З цієї причини, на наш погляд, більш доречним є другий підхід визначення ризику, в якому припускається можливість отримання як негативних, так і позитивних результатів (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Приклади дослідження категорії «ризик» у якості фактору невизначеного результату (позитивного або негативного)

Дослідник и	Визначення категорії «ризик»
О. Єгорова [108, 8]	Ризик – це ситуація, що пов'язана з наявністю вибору з передбачуваних альтернатив шляхом оцінки ймовірності настання події, яка містить ризик, що призводить як до позитивних, так і негативних наслідків
А. Івасенко [127, 75]	Ризик – це ситуативна характеристика діяльності будь-якого суб'єкта ринкових відносин, що відображає невизначеність її результату і можливі несприятливі (або, навпаки, сприятливі) наслідки у разі неуспіху (або успіху)
Ю. Кіншов [146, 74]	Ризик – це наслідок дії або бездіяльності, в результаті якої існує реальна можливість отримання невизначених результатів різного характеру, що як позитивно, так і негативно впливають на фінансово-господарську діяльність підприємства
С. Філін [298, 28]	Ризик – це ймовірність (загроза) втрати частини своїх ресурсів, недоотримання доходів або появи додаткових витрат і (або) зворотне – можливість отримання значної вигоди (доходу) в результаті здійснення підприємницької діяльності в умовах невизначеності

З такого визначення виводиться й загальні складові категорії «ризик», а саме:

- наявність ризику в усіх видах економічної діяльності;
- неможливість точно спрогнозувати зміни чинників зовнішнього середовища та внутрішнього середовища;
- наявність альтернативних стратегій управління ризиком;
- об'єктивно – суб'єктивна природа ризику;
- ймовірність одержання як прибутку, так і збитків.

Зазначимо, що термін «банківський ризик» має обмежену сферу застосування. При дослідженні цієї категорії здебільшого науковці намагаються адаптувати термін «ризик» до специфічних умов його виникнення у банківській діяльності [296, 22]. Приклади визначення категорії «банківський ризик» наведено в таблиці 1.3.

Таблиця 1.3

Приклади визначення категорії «банківський ризик»

Дослідники	Визначення категорії «банківський ризик»
1	2
Г. Белоглазова [18, 56]	Банківський ризик – це ймовірність, а точніше загроза, втрати банком частини своїх ресурсів, виникнення збитків, недоотримання доходів або здійснення додаткових витрат у результаті здійснення фінансових операцій у порівнянні з очікуваним варіантом
Ю. Воронін [82, 35]	Банківський ризик – це ситуативна характеристика діяльності банку, що відображає невизначеність її результату і характеризує ймовірність негативного відхилення дійсного від очікуваного
В. Гамза, І. Ткачук [85, 20]	Банківський ризик – це можлива (потенційна або реальна) загроза для тих або інших інтересів банку
В. Захаров [119, 23]	Банківський ризик – це гіпотетична можливість настання збитку, понесення збитків або упущення вигоди в процесі прийняття управлінських рішень
Т. Калініна, Ю. Калініна [140, 14]	Банківський ризик – це можливість втрати ліквідності, а також фінансові втрати (збитки), що пов'язані з невизначеністю прогнозу внутрішніх і зовнішніх факторів, які негативно впливають на діяльність банку

Продовження табл. 1.3

1	2
С. Козьменко, Ф. Шпиг, І. Волошко [158, 43]	Банківський ризик – це вартісне вираження ймовірності події, що спричиняє фінансові втрати
Ю. Мішальченко, І. Кроллі [212, 17]	Банківський ризик – це ймовірність втрати банком частини своїх коштів, недоотримання запланованих доходів або здійснення додаткових витрат в результаті проведення запланованих фінансових операцій
Г. Панова [237, 7]	Банківський ризик – це небезпека або можливість втрат банку при настанні певних небажаних подій
В. Севрук [272, 43]	Банківський ризик – це невизначеність результату банківської діяльності та можливі несприятливі наслідки у випадку невдачі
К. Уваров [293, 4]	Банківський ризик – це можливість того, що певні події, очікувані чи не очікувані, можуть спричинити негативний вплив на рівень капіталу або доходів банку
Л. Примостка [295, 51]	Банківський ризик – це ймовірність недоотримання доходів або зменшення ринкової вартості капіталу банку внаслідок несприятливого впливу зовнішніх чи внутрішніх чинників
М. Фастовець [297, 40]	Банківський ризик – це ймовірність отримання доходів, менших від очікуваних, зниження вартості активів
М. Гаретовский [300, 69]	Банківський ризик – це небезпека втрат, що походить від специфіки банківських операцій, здійснюваних кредитними установами

Отже, банківські ризики мають ознаки економічної категорії ризику, однак певні особливості формування банківських ризиків (активно-пасивні операції банку формують фінансові ризики, організація банківських операцій та корпоративне управління – операційні ризики, фактори зовнішнього середовища – функціональні ризики) дають підстави розглядати їх як окреме поняття.

З огляду на це під категорією «банківський ризик» пропонуємо розуміти ймовірність відхилення від запланованих (очікуваних) показників діяльності банку через здійснення активно-пасивних операцій, їх організацію, стан корпоративного управління та вплив факторів зовнішнього середовища, наслідки якої можуть бути негативними, нульовими або позитивними.

Від поняття «ризик» перейдемо до систем класифікації ризиків. Одну з перших класифікацій запропонував Дж. Кейнс. Розглядаючи це питання з позиції суб'єкта інвестиційної діяльності, він виокремив три основних види ризиків – підприємницький, ризик «кредитора», ризик зміни цінності грошової одиниці. Підприємницький ризик, за визначенням Дж. Кейнса, – це невизначеність одержання очікуваного доходу від вкладення коштів; ризик «кредитора» – ризик неповернення кредиту, його складовою є юридичний ризик (ухилення від повернення кредиту) і кредитний ризик (нестача забезпечення); ризик зміни цінності грошової одиниці – ймовірність втрати коштів у результаті зміни курсу національної грошової одиниці [144, 70].

Спробу класифікувати ризики зробив також Й. Шумпетер. Він пропонує поділяти ризики на два види: технічні й комерційні. Перший вид ризику пов'язаний з можливим технічним провалом у виробництві (до цього ризику також належать втрати через стихійне лихо); другий ризик пов'язаний з відсутністю комерційного успіху [311, 25].

Із сучасних спроб класифікувати ризики варто виділити роботи І. Івченко, Ф. Лііса, М. Максимцева, Б. Мільнера, В. Романова.

Б. Мільнер і Ф. Лііс розподіляють ризики на дві основні групи: зовнішні та внутрішні. До зовнішніх вони включають політичні, законодавчі, природні, регіональні, галузеві і макроекономічні ризики. Внутрішні підрозділяються на виробничі, інвестиційні та комерційні [210, 254].

М. Максимцев пропонує класифікувати ризики за декількома ознаками: можливий економічний результат, причина виникнення, залежність від купівельної спроможності грошей, а також вплив інвестиційного клімату [194, 170].

Залежно від можливого економічного результату М. Максимцев виокремлює чисті і спекулятивні ризики. В залежності від причин виникнення ризики бувають природні, екологічні, політичні,

транспортні, виробничі і торговельні. До ризиків, пов'язаних з купівельною спроможністю грошей, належать інфляційний і валютний ризики. Група інвестиційних ризиків є найбільшою і містить у собі: структурний, системний, кредитний, регіональний, галузевий і інноваційний ризики.

І. Івченко також використовує при класифікації ризиків декілька ознак: характер обліку, час виникнення, характер наслідків, ступінь ризику [132, 125].

За характером обліку ризики поділяються на зовнішні і внутрішні; за часом виникнення – на ретроспективні, поточні і перспективні; за характером наслідків – на чисті і спекулятивні; за ступенем ризику – на припустимі, критичні і катастрофічні.

В. Романов розрізняє організаційний, ринковий, кредитний, юридичний і техніко–виробничий ризики. Таку класифікацію він називає базовою і вважає, що її потрібно доповнити специфічними ризиками, що виникають у певній сфері економічної діяльності [268, 42].

На підставі аналізу вищеназваних класифікаційних ознак можна зробити висновок, що основними елементами, покладеними в основу виокремлення ризиків, є фактори виникнення, масштаби, можливість страхування, характер наслідків (ступінь допустимості), місце формування (табл. 1.4).

Таблиця 1.4

Основні ознаки класифікації ризиків*

Класифікаційна ознака	Вид ризику	Характеристика ризику
1	2	3
За факторами виникнення	Суб'єктивний (пов'язаний з особистістю підприємця)	Недолік досвіду, освіти, порушення правил поведінки на ринку, недостатнє розуміння угоди
	Об'єктивний	Недолік інформації, стихійні лиха, несподівані зміни в кон'юктурі ринку, законодавстві, оподаткуванні
За масштабом	Локальний	Ризик окремої компанії
	Регіональний	Охоплює економічну діяльність на рівні регіонів країни

1	2	3
	Національний	Охоплює всю економіку країни
	Міжнародний	Пов'язаний зі змінами в кон'юктурі світового ринку, із взаєминами між країнами тощо
За місцем формування	Зовнішній	Зміни в законодавстві, умовах кредитування, інвестування тощо
	Внутрішній	Ризики, пов'язані зі спеціалізацією підприємства (виробничі, страхові тощо)
За можливо-стями страхування	Піддаються страхуванню	Піддаються кількісному визначенню і страхуванню
	Не піддаються страхуванню	Форс-мажорні ризики, оцінити рівень яких неможливо
За ступенем допустимості	Мінімальний	Можливі втрати розрахованого прибутку в межах 0–25 %
	Підвищений	Можливі втрати розрахованого прибутку в межах 26–50 %
	Критичний	Можливі втрати розрахованого прибутку в межах 51–70 %
	Неприпустимий	Можливі втрати розрахованого прибутку в межах 71–100 %

* Джерело: побудовано на основі [132, 125; 194, 170; 210, 254; 268, 42].

В процесі групування банківських ризиків вітчизняні та закордонні дослідники також виокремлюють різні класифікаційні ознаки: за фінансовою складовою, за місцем формування, за ступенем впливу на основні операції банку, за можливістю передбачення та управління, за розподілом в часі.

Деякі приклади класифікації банківських ризиків за цими ознаками вказані в табл. 1.5.

На думку деяких дослідників, надмірне ускладнення ієрархії банківських ризиків призводить до зниження ефективності управління банківською діяльністю [123, 26].

Тому однієї з найбільш оптимальних класифікацій банківських ризиків є групування, що було запропоновано фахівцями Національного банку України (НБУ), в основу якої покладено тільки

одну ознаку – можливість кількісного визначення величини ризику. Відповідно до неї банківські ризики поділяються на дві групи [202]:

Таблиця 1.5

Приклади класифікації банківських ризиків

Автор	Види банківських ризиків
І. Бурденко, О. Пожар [64, 52]	за місцем формування: зовнішні (політичний, економічний, законодавчий) і внутрішні (кредитний, процентний, фондовий, валютний, ринковий, ризик дострокового зняття внесків, ризик, пов'язаний з новими видами діяльності, ризик ліквідності); за розміром: припустимі, критичні, катастрофічні; за розподілом у часі: минулі, поточні, майбутні
Х. Грюнінга, С. Братанович [93, 28]	фінансові: чисті (кредитний, ризик ліквідності і платоспроможності) та спекулятивні (процентний, валютний і ринковий); операційні; ділові; надзвичайні
В. Зотов [123, 73]	ризики за балансовими та позабалансовими операціями; ризики пасивних операцій (депозитні ризики); ризики активних операцій (кредитний, валютний, портфельний, інвестиційний, ризик ліквідності)
С. Козьменко, Ф. Шпиг, І. Волошко [159, 123]	ризики, пов'язані із особливостями клієнтів; ризики банківських операцій: ризики активних операцій (кредитний, портфельний, ризик ліквідності) та ризики пасивних операцій (емісійні, депозитний, ризики, зумовлені видом банку)
Т. Осипенко [231, 29]	кредитний; ринковий; ризик ліквідності, операційні ризики; правовий; управлінські ризики
Ю. Потійко [244, 58]	кредитний; процентний; валютний; ризик ринку цінних паперів; - ризик дострокової вимоги депозитів
Л. Примостка [246, 104]	ризик ліквідності; кредитний; ризик неплатоспроможності; ризик варіабельності
Б. Пшик [258, 73]	кредитний; регіональний; інфляційний; ризик ліквідності; процентний (ризик зміни ставок відсотка); валютний; ринковий; базисний; ризик неплатоспроможності

1. Фінансові ризики – це банківські ризики, які піддаються кількісній оцінці: кредитний, ризик ліквідності, ризик зміни процентної ставки, ринковий, валютний та операційно-технологічний;

2. Функціональні ризики – це ризики, які не піддаються кількісній оцінці: ризик репутації, юридичний та стратегічний ризики.

На наш погляд, в умовах сучасної значної фінансової нестабільності дана класифікація має бути доопрацьована в наступних напрямках:

- по-перше, у зв'язку з тим, що більшість складових операційно-технологічного ризику мають низьку ймовірність визначення кількісної оцінки, доцільно виокремити цей ризик в іншу категорію та досліджувати його окремо від фінансових ризиків, які мають високий рівень ймовірності визначення кількісної оцінки;

- по-друге, з метою удосконалення ідентифікації банківських ризиків доречно додати у групування ризиків такі класифікаційні ознаки, як місце (внутрішнє або зовнішнє середовища) та фактори виникнення.

Отже, пропонуємо наступну класифікацію банківських ризиків, що включає вищезазначені ознаки:

1. Фінансові ризики – висока ймовірність визначення кількісної величини ризику. Фінансові ризики відносяться до внутрішніх ризиків, що виникають у процесі здійснення активних та пасивних операцій банку.

2. Операційні ризики – низька ймовірність визначення кількісної величини ризику. Операційні ризики, як і фінансові, відносяться до внутрішніх ризиків і пов'язані зі станом корпоративного управління банку та організацією банківських операцій.

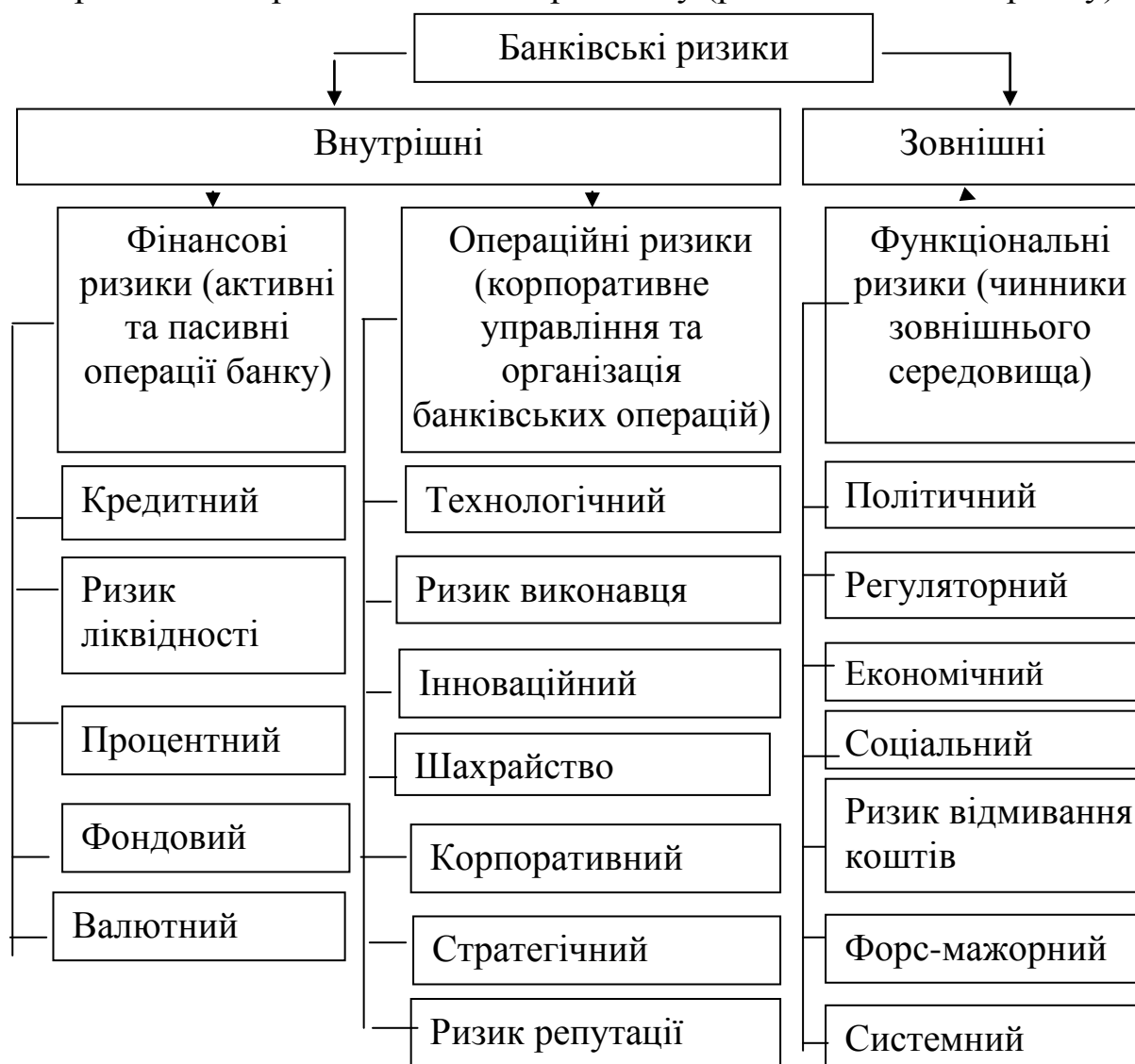
3. Функціональні ризики відносяться до зовнішнього середовища банку і майже не піддаються кількісній оцінці (рис. 1.1).

Як видно з рис. 1.1, до фінансових ризиків належать:

1. Кредитний – ймовірність відхилення від запланованих (очікуваних) показників через невиконання позичальником зобов'язань перед банком. Кредитний ризик доцільно розділяти на індивідуальний (конкретний контрагент банку) та портфельний (сукупна заборгованість) ризики.

2. Ризик ліквідності – ймовірність відхилення від запланованих показників через втрату збалансованості між активами і пасивами

банку (балансовий ризик) та нездатність залучити фінансові ресурси для реалізації стратегічних цілей розвитку (ризик ліквідності ринку).

Рис. 1.1 Класифікація банківських ризиків*

*Джерело: побудовано автором.

3. Валютний ризик – ймовірність відхилення від запланованих показників внаслідок зміни валютного курсу. При довгій відкритій валютної позиції знецінення національної валюти покращує рівень прибутковості; збільшення вартості – погіршує. При короткій валютній позиції знецінення національної валюти погіршує рівень прибутковості; збільшення вартості – покращує.

4. Процентний ризик – ймовірність відхилення від запланованих показників внаслідок зміни процентних ставок; якщо середній рівень

ставок за активами збільшується швидше ніж за зобов'язаннями – чиста процентна маржа росте; якщо повільніше – падає.

5. Фондовий ризик – ймовірність відхилення від запланованих показників внаслідок певних змін вартості цінних паперів або інших фінансових інструментів на ринку.

II. Операційний ризик у свою чергу поділяється також на підвиди:

1. Технологічний – ймовірність відхилення від запланованих показників через неефективні інформаційні технології та процеси обробки інформації.

2. Ризик виконавця – ймовірність відхилення від запланованих показників у результаті ненавмисного порушення чи недбалого виконання професійних обов'язків.

3. Шахрайство – фінансові втрати в результаті обману або незаконного присвоєння коштів, власності тощо.

4. Корпоративний – ймовірність відхилення від запланованих показників через помилки в корпоративному управлінні (конфлікт інтересів, помилки у визначенні бізнес-процесів, розподілу функціональних обов'язків тощо).

5. Стратегічний ризик – ймовірність відхилення від запланованих показників через неадекватне реагування на зміни в бізнес-середовищі банку.

6. Інноваційний – ймовірність відхилення від запланованих показників через помилки на стадіях розробки та впровадження нових (удосконалення існуючих) банківських продуктів.

7. Ризик репутації – ймовірність відхилення від запланованих показників через реакції на ініціативи, дії або поточну діяльність банку.

III. Складовими функціонального ризику є:

1. Політичний – ймовірність відхилення від запланованих показників через дестабілізацію політичної ситуації в країні (регіоні).

2. Регуляторний – ймовірність відхилення від запланованих показників у результаті зміни законів чи регулятивних актів.

3. Економічний – ймовірність відхилення від запланованих показників через зміну економічної ситуації в країні.

4. Соціальний – ймовірність відхилення від запланованих показників через загострення соціальної ситуації.

5. Ризик відмивання коштів – ймовірність залучення банку до процесу відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму.

6. Форс – мажорний – ймовірність відхилення від запланованих показників через виникнення стихійних лих або катастроф.

7. Системний – ймовірність виникнення ситуації, яка може негативно вплинути на стабільність фінансового сектору та призвести до неплатоспроможності значної кількості взаємозалежних фінансових агентів.

Методи визначення кількісної оцінки банківських ризиків наведено в таблиці 1.6.

Таблиця 1.6

Методи оцінки фінансових ризиків банку*

Методи оцінки фінансових ризиків банку			
Методи	Вид фінансового ризику	Переваги методу	Недоліки методу
1	2	3	4
1. Статистичні методи:	кредитний	Досить високе визначення розмірів збитку і ймовірність їх настання в майбутньому в ординарних умовах	Необхідність обробки великого обсягу статистичної інформації. Мала ефективність оцінки в умовах кризи
1.1 Метод «Монте-Карло»			
1.2 Z-модель Альтмана			
1.3 Модель Чесера			
1.4 Модель Дюрана			
1.5 VaR—метод	кредитний, валютний, фондовий		
2. Методи експертних оцінок:	кредитний, валютний, процентний, фондовий	Ефективний при відсутності достовірної інформації чи її недостатності. Висока ефективність оцінки в умовах кризи	Суб'єктивний характер.
2.1 Метод Дельфі			
2.2 Метод «дерева рішень»	Кредитний		
2.3 Метод коефіцієнтного аналізу			

Продовження табл. 1.6

1	2	3	4
2.4 Метод рейтингів	кредитний	Висока ефективність оцінки в умовах кризи	Суб'єктивний характер
3. Аналітичні методи:	фондовий	Містить у собі можливості факторного аналізу параметрів. Висока ефективність оцінки в умовах кризи	Трудомісткий.
3.1 Дюрація			
3.2 Стрес-тестинг	валютний, фондовий, процентний		
3.3 GAP-аналіз	процентний		
4. Метод аналогій	кредитний, ліквідності, валютний, фондовий, процентний,	Коли неможливо застосувати інші методи аналізу. Висока ефективність в ординарних умовах	Важко створити умови, у яких повторився б минулий досвід
5. Комбінований метод	Кредитний, ліквідності, валютний, фондовий, процентний	Синергетичний ефект. Висока ефективність в ординарних умовах та в умовах кризи	Трудомісткий, потребує обробки великого обсягу статистичної, бухгалтерської та управлінської інформації

*Джерело: побудовано автором

Більшість статистичних методів базуються на аналізі статистики втрат і прибутків з метою визначення ймовірності події та встановлення величини ризику. Ґрунтуються дані методи на теорії ймовірності розподілу випадкових величин.

Деякі методи експертних оцінок схожі на статистичні. Принципова різниця полягає в тому, що експертні методи передбачають вивчення оцінок, зроблених різними фахівцями (внутрішніми чи зовнішніми експертами). Експертна оцінка може бути отримана як після проведення спеціальних досліджень, так і при використанні накопиченого досвіду провідних спеціалістів.

В свою чергу аналітичні методи базується на теорії ігор і передбачають наступні етапи: 1) вибір ключового показника (наприклад, норма прибутковості); 2) визначення чинників зовнішнього та внутрішнього середовища, що впливають на ключовий показник; 3) розрахунок значень ключового показника при зміні чинників зовнішнього або внутрішнього середовища.

Метод аналогій використовується при аналізі нових продуктів чи бізнес - напрямів. Суть цього методу полягає в перенесенні аналогічної ситуації на об'єкт дослідження. Головним недоліком цього методу є те, що дуже складно створити умови, в яких повторився б минулий досвід.

Перевагою комбінованого методу є те, що в ньому використовується переваги усіх розглянутих вище методів. Так, статистичний метод, як результат оцінки минулого, може поєднуватися з елементами аналітичного й експертного методів. Крім того, цей метод ефективен як в ординарних умовах, так в умовах кризи.

Таким чином, розмаїття ризиків та методів їх оцінки свідчить про складність банківського сектору як об'єкта аналізу, що вимагає постійного удосконалення системи управління банківськими ризиками. При цьому слід зазначити, що існування банківських ризиків не варто вважати тільки негативним явищем. Навпаки, наявність ризику можна розглядати як фактор динамічного та ефективного розвитку банківського сектору економіки.

1.2. Система управління фінансовими ризиками банку

З огляду на розмаїття трактувань категорії «ризик» науковці виокремлюють наступні підходи до визначення поняття «управління ризиками»: сукупність методів впливу на рівень ризику; процес зменшення фінансових втрат; процес, що складається із впорядкованої послідовності етапів; системний погляд на проблему управління ризиками.

Характеристика вищеназваних підходів розгорнуто наводиться у монографії «Управління ризиками банків» за загальною редакцією А. Спіфанова та Т. Васильєвої (табл. 1.7).

Таблиця 1.7

Основні визначення поняття «управління ризиками» за різними підходами

Підхід		Типові визначення поняття
Назва	Автори	
Сукупність методів впливу на рівень ризику	Н. Асамбаєв, Т. Кох, С. Ілляшенко, Є. Єгорова, В. Гранатуров	- розробка і реалізація економічно обґрунтованих для даного підприємства рекомендацій і заходів, направлених на зменшення початкового рівня ризику до прийняттого допустимого рівня; - управління ймовірністю настання несприятливих подій і сукупністю дій, направлених на мінімізацію збитків, викликаних ризиками.
Процес зменшення фінансових втрат	З. Боді, Р. Мертон, В. Артеменко, Ю. Журавльов, І. Сердюкова, С. Бузько, В. Вітлінський	- дії із зниження витрат, пов'язаних з ризиком; - діяльність, що дозволяє з найменшими витратами передбачати фінансові ресурси, необхідні і достатні для зменшення ймовірності появи несприятливих результатів і локалізації негативних наслідків схвалюваних рішень; - діяльність, що дозволяє з найменшими витратами передбачати фінансові ресурси, необхідні та достатні для зменшення ймовірності появи
Процес, що складається із впорядкованої послідовності етапів	І. Бланк, С. Бабаськін, І. Волков, Н. Балашова,	- складний багатоступінчатий процес ідентифікації, оцінки, управління, моніторингу і контролю за ризиками, що охоплює весь внутрішньоорганізаційний процес ухвалення і виконання рішень, а також контролю за їх виконанням; - процес передбачення та нейтралізації негативних фінансових наслідків ризиків, пов'язаний з їх ідентифікацією, оцінкою, профілактикою та страхуванням; - процес визначення, оцінки, контролю ефекту внутрішніх та зовнішніх факторів, що можуть негативно впливати на вартість компанії
Системний погляд на проблему управління ризиками	К. Редхед, С. Хьюс, Дж. Сінкі, Л. Тепман, Н. Адамчук, Д. Альошин, В. Жованіков, О. Єгорова	- стратегічне управління підприємством, яке, з одного боку, припускає можливість криз і катастроф, а з іншого – оперує з конкретними ризиками і реалізує такі стадії управління ризиками, як ідентифікація ризиків, ухвалення рішення і проведення заходів;

* Джерело: [296, 37 - 38]

На наш погляд, враховуючи сучасну значну нестабільність національного та світового фінансових ринків, трактуванні поняття «управління ризиками» має бути розглянута у контексті категорії «економічна безпека».

Більшість дослідників розуміють «економічну безпеку» як інтегральну оцінку ресурсного потенціалу і ступеня захищеності підприємства від негативної дії зовнішнього середовища.

Наприклад, на думку О. Олейникова економічна безпека – це стан найбільш ефективного використання ресурсів підприємства для запобігання загроз і забезпечення стабільного функціонування підприємства нині і в майбутньому [228, 18].

У свою чергу Д. Ковальов і Т. Сухорукова стверджують, що економічна безпека – це захищеність діяльності підприємства від негативного впливу зовнішнього оточення, а також здатність вчасно усувати різноманітні загрози або пристосуватися до наявних умов, які не позначаються негативно на його діяльності [152, 51].

Як стверджує Л. Шемаєва, зміст економічної безпеки підприємств розкривається через забезпечення реалізації стратегічних інтересів підприємства на основі використання можливостей внутрішнього середовища (цілі, завдання, ресурси, структура, персонал, технології) із застосуванням продуктивної взаємодії із суб'єктами зовнішнього середовища (постачальники, споживачі, конкуренти, держава) [306, 5].

В. Шликов розглядає економічну безпеку як «...стан захищеності життєво важливих інтересів підприємства від реальних і потенційних джерел небезпеки або економічних погроз» [307, 37].

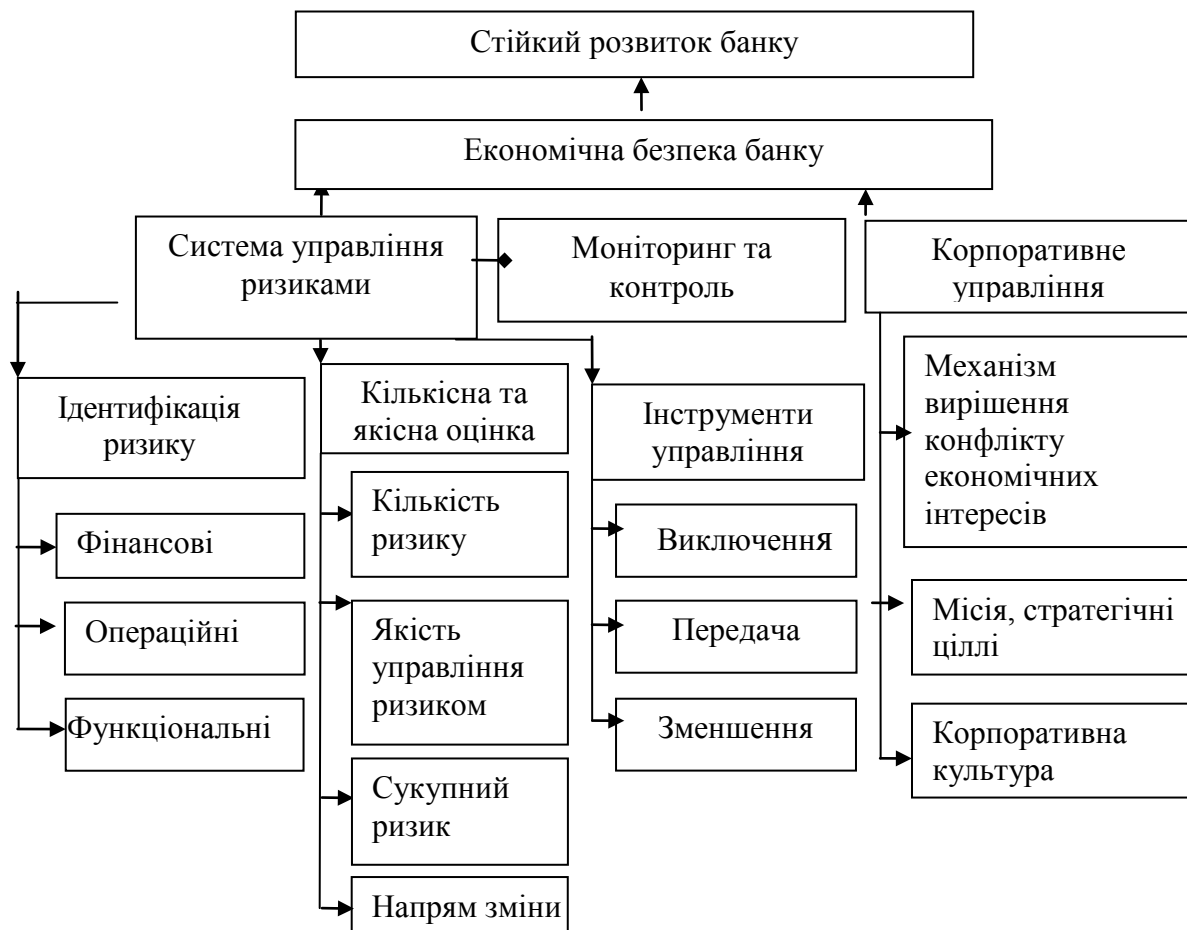
На думку Г. Ляного, економічна безпека підприємства – це стан його захищеності від негативного впливу зовнішніх і внутрішніх загроз, дестабілізаційних чинників [190, 17].

З ним згоден М. Капустін, який пише, що: «Економічна безпека – це кількісна та якісна характеристика економічних властивостей системи з точки зору її здатності до самовиживання та розвитку в умовах дестабілізуючої дії непередбачуваних та важкопрогнозованих зовнішніх та внутрішніх факторів» [142, 46].

На наш погляд, найбільш повно розкриває зміст цієї категорії В. Забродський, який трактує економічну безпеку як «кількісну і якісну характеристику властивостей фірми, яка відображає здатність

«самовиживання» і розвитку в умовах виникнення зовнішньої і внутрішньої економічної загрози» [112, 15].

Взявши до уваги специфіку банківської діяльності, пропонуємо під «економічною безпекою» розуміти відповідний стан банку, при якому забезпечується стійкий розвиток банківської установи згідно з визначеною місією та стратегічними цілями (рис. 1. 2).

Рис. 1.2 Взаємозв'язок системи управління ризиками, корпоративного управління та економічної безпеки банку

* Джерело: побудовано автором.

З огляду на це під категорією «управління банківськими ризиками» пропонуємо розуміти процес, що охоплює методи та інструменти з ідентифікації, оцінки, управління, моніторингу і контролю за ризиками задля забезпечення стійкого розвитку банку згідно з визначеною місією та його стратегічними цілями.

Процес управління ризиками передбачає дотримання таких основних принципів: комплексності, безперервності, послідовності,

обачності, оперативності, превентивності, участі, обмеженості, суттєвості.

1. Принцип комплексності передбачає прагнення до найширшого аналізу можливих причин і чинників виникнення банківських ризиків;

2. Принцип послідовності полягає в тому, що процес управління банківськими ризиками має здійснюватися поетапно: ідентифікація, оцінка, управління, моніторинг та контроль;

3. Принцип обачності полягає у тому, що методи оцінки, які застосовуються в процесі управління банківськими ризиками, повинні запобігати заниженню величини ризику;

4. Принцип оперативності передбачає, що суб'єкти управління банківськими ризиками мають швидко реагувати на зміни чинників зовнішнього та внутрішнього середовища, які можуть призвести до виникнення ризику;

5. Принцип суттєвості полягає в тому, що у фінансових звітах має відображатись істотна інформація щодо управління банківськими ризиками, котра є корисною для прийняття економічних рішень. Інформація є суттєвою, якщо її відсутність або перекручення може вплинути на економічні рішення користувачів звітності;

6. Принцип превентивності передбачає максимально можливе і завчасне виявлення зовнішніх та внутрішніх подій, що призводять до збільшення банківських ризиків;

7. Принцип безперервності полягає в тому, що процес управління банківськими ризиками здійснюється, виходячи з припущення, що діяльність банку триватиме далі;

8. Принцип участі полягає в обов'язковому залученні в процес управління ризиками керівників центрів відповідальності банку, колегіальних органів, відділу внутрішнього аудиту та підрозділу з управління ризиками;

9. Принцип обмеженості зумовлений тією обставиною, що оцінювання банківських ризиків проводиться в умовах невизначеності й динамічності фінансових ринків, а також прийняття під час оцінювання ризиків певних допущень, пов'язаних з імовірнісним характером ризику [101, 1051-1052].

Відзначимо, що становлення системи управління ризиками в банківських установах відбувається в три етапи:

1. Підготовчий етап включає у себе:

- формалізація системи бізнес-процесів банку;
- опис процедур контролю та прийняття рішень;
- складання карт ризиків за центрами відповідальності банку;
- розробку методики оцінки та прогнозування ризиків.

На цьому етапі також розглядається функціональна структура системи, вирішується, які органи мають безпосередньо займатися управлінням ризиками, розглядаються їх основні завдання (див. додаток А та Б).

2. Процедурний етап системи управління банківськими ризиками включає в себе розробку:

- процедур встановлення лімітів;
- концепції мінімізації банківських ризиків;
- процедур перегляду основних параметрів лімітної політики банку;
- процедур страхування, хеджування тощо.

3. Інтеграційний етап включає в себе:

- аналіз вимог до кількості й якості інформації, що надходить в автоматизовану систему управління ризиками;
- опис можливостей наявної корпоративної системи;
- розробку рекомендацій із впровадження системи управління банківськими ризиками в корпоративну інформаційну систему;
- розробку поетапного плану впровадження.

Як видно з рис. 1.2, першим елементом системи управління ризиками банку є ідентифікація (виявлення) ризиків.

Операційні (технологічний, ризик виконавця, шахрайство, корпоративний) та функціональні (юридичний ризик, ризик ділової репутації) ризики існують у кожному структурному підрозділі банку.

На відміну від цих ризиків, фінансові ризики за своєю економічною сутністю більше пов'язані з бізнес-напрямами банку, які виступають у якості факторів виникнення фінансових ризиків (табл. 1.8).

Другим елементом системи управління банківськими ризиками є механізм кількісної та якісної оцінки ризиків.

Спеціалісти НБУ при оцінці ризиків використовують чотири основних компоненти [202]:

- кількість ризику (тобто рівень або обсяг ризику), на яку наражається банк (характеризується як незначна; помірна; значна);

Таблиця 1.8

**Ідентифікація фінансових ризиків за основними бізнес –
напрямами банку***

Основний бізнес-напрямок банку	Вид ризику
Надання кредитів фізичним та юридичним особам	Кредитний, валютний, ліквідності, процентний
Залучення вкладів фізичних та юридичних осіб	Ліквідності, валютний, процентний
Купівля – продаж іноземної валюти за дорученням клієнтів та за ініціативою банку	Валютний
Управління розвитком та контроль операцій відокремлених підрозділів (філіалів)	Кредитний, валютний, ліквідності, процентний
Продаж, купівля, обмін цінних паперів за дорученням клієнтів та за ініціативою банку, андеррайтинг	Кредитний, фондовий, процентний
Оптимізація та регулювання грошових потоків, залучення та розміщення коштів на міжбанківському ринку	Кредитний, валютний, ліквідності, процентний

* Джерело: побудовано автором.

– якість управління ризиком, тобто наскільки добре здійснюється виявлення, вимірювання, контроль і моніторинг ризиків (характеризується як висока; така, що потребує вдосконалення; низька);

– сукупний ризик, тобто узагальнений висновок, який відображає рівень занепокоєння органів нагляду, зважаючи як на кількість ризику, так і на якість управління ризиком, з урахуванням відносного значення кожного з цих аспектів; пом'якшувальні фактори (наприклад, страхування) можуть вплинути на оцінку сукупного ризику; оцінка сукупного ризику визначає стратегію нагляду, тобто які конкретні заходи щодо цього банку будуть вжиті банківським надглядом НБУ і які ресурси буде для цього виділено;

– напрям ризику, тобто ймовірна зміна сукупного рівня ризику протягом наступних 12 місяців; якщо напрям ризику такий, що зменшується, це вказує на те, що на основі наявної інформації протягом наступних 12 місяців можна очікувати зменшення сукупного ризику; стабільний напрям вказує на те, що сукупний

ризик, ймовірно, залишиться незмінним; якщо напрям ризику зростає, це свідчить про те, що сукупний ризик через 12 місяців збільшиться (табл. 1.9).

Таблиця 1.9

Кількісна та якісна оцінка ризику за методикою НБУ*

Показники	Параметри		
Кількість ризику	значна	помірна	незначна
Якість управління ризиком	висока	потребує вдосконалення	низька
Сукупний ризик	високий	помірний	низький
Напрямок зміни ризику	такий, що зростає	стабільний	такий, що зменшується

* Джерело: побудовано на основі [202]

Звертаємо увагу на те, що кількість ризику і якість управління ризиком мають оцінюватися незалежно одна від одної.

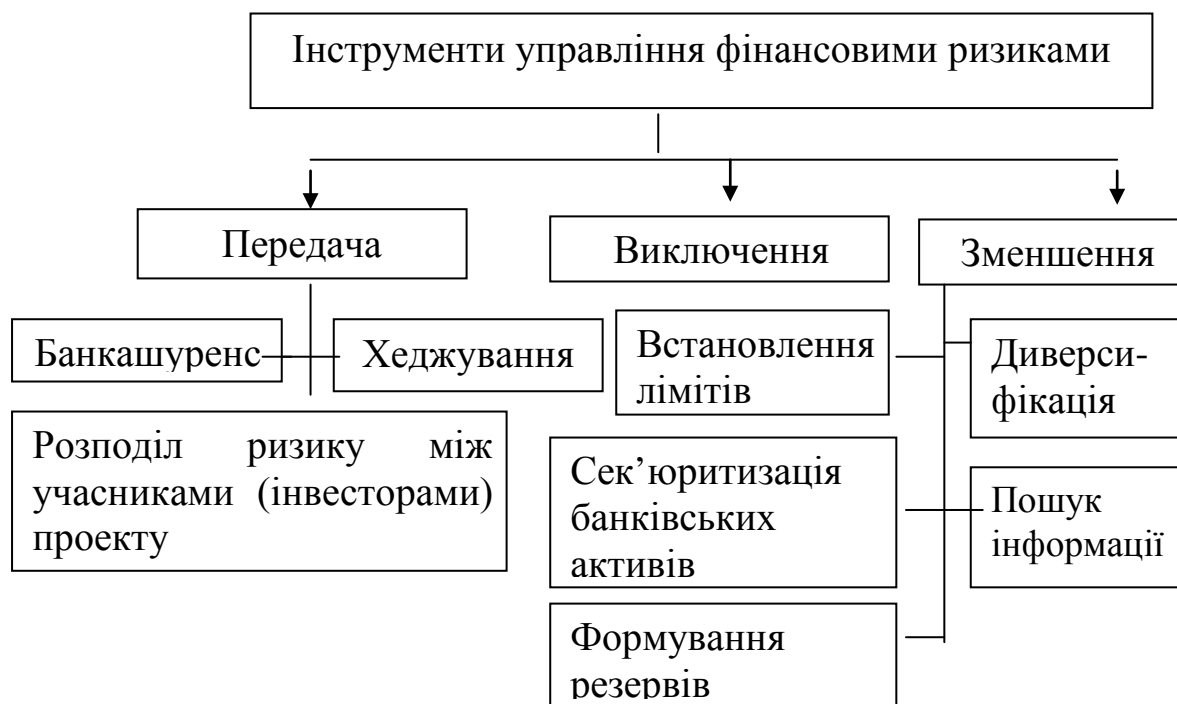
Крім того, як зазначено в Постанові Правління НБУ від 15.03.2004 № 104 «Методичні вказівки з інспектування банків «Система оцінки ризиків» значний розмір капіталу або високі показники фінансової діяльності не повинні розглядатися як пом'якшувальні фактори для неадекватної системи управління ризиками. Одночасно наглядовці не повинні також робити висновок, що «високий» рівень ризику – це погано, а «низький» рівень ризику – це добре. Кількість ризику насамперед відображає рівень ризику, який банк бере на себе в процесі своєї діяльності, і добре це чи погано – залежить від того, чи забезпечують системи управління ризиками банку виявлення, вимірювання, моніторинг і контроль цієї кількості ризику.

Третій елемент системи управління банківськими ризиками – це безпосередньо інструменти управління ризиками (в першу чергу управління фінансовими ризиками) (рис. 1.3).

Зрозуміло, що фінансові ризиковані рішення мають сенс тільки в тому випадку, коли очікується позитивний економічний результат від проведення ризикованої операції.

Якщо ж навіть при сприятливих умовах проведення операція не дасть ніякого доходу, тоді необхідно виключити ризик узагалі. При цьому варто мати на увазі, що банк, який завжди відмовляється від

ризикованих операцій, втрачає можливість додаткового збільшення прибутку та подальшого розвитку.

Рис. 1.3 Інструменти управління банківськими ризиками

* Джерело: побудовано автором.

Стосовно страхування (банкшуренс) як одного з елементів передачі ризику, необхідно відзначити, що, по-перше, не всі банківські ризики підлягають страхуванню, а по-друге, чим більший обсяг ризику перекладається на страхову компанію, тим вищим є витрати на оплату відповідного страхового полісу. Тому одна з основних проблем управління банківськими ризиками полягає в тому, щоб визначити, які ризики має сенс залишати в банку, здійснюючи додаткові витрати для їх зменшення, а які перекласти на страховика, роблячи додаткові витрати для оплати ВВВ-полісу.

Другим інструментом передачі ризику є хеджування. Під хеджуванням мається на увазі управління ринковим ризиком за допомогою похідних інструментів фінансового ринку: ф'ючерсів, форвардів, свопів та опціонів (табл. 1.10).

Суть наступного інструменту передачі ризику – розподіл ризику між учасниками проекту – полягає в тому, щоб зробити відповідальним за ризик тих інвесторів, які краще, ніж інші, вміють кількісно оцінити ризики та управляти їм. Однак, чим більший

ступінь ризику учасники мають намір покласти на одного інвестора, тим складніше буде його залучити до фінансування проекту.

Таблиця 1.10

Похідні інструменти хеджування фінансових ризиків*

Назва	Характеристика	Переваги	Недоліки
1	2	3	4
Форвард	Угода щодо купівлі-продажу, коли розрив між датою укладення угоди та датою проведення обміну активами перевищує два робочих дні. Ціна (курс), за якою (яким) буде здійснюватися операція в майбутньому, фіксується в момент укладання форвардного контракту. Форвардний контракт є обов'язковим для виконання кожною стороною. Форвардний контракт не є стандартизованим.	Індивідуальний характер укладення угоди; відсутність комісійних; не потребує щоденного переоцінювання за поточним курсом чи ставками	Низька ліквідність інструменту; складність пошуку контрагента
Ф'ючерс	Угода, яка аналогічна форварду, але відбувається за стандартизованими умовами: здійснюється тільки на біржах, під їх контролем, а форма і умови контрактів чітко уніфіковані. Розрахунки щодо купівлі-продажу ф'ючерсних контрактів здійснюються через розрахункову палату біржі.	Висока ліквідність інструменту, гарантування своєчасності і повноти платежів з боку біржі	Стандартні умови угоди; обмежена гнучкість щодо термінів та інших умов контракту
Опціон	Угода, аналогічна форварду та ф'ючерсу, за якою одній стороні - покупцеві опціону - надається виключне та безумовне право вибору здійснювати операцію купівлі-продажу чи ні. Друга сторона - продавець опціону - зобов'язана виконувати рішення покупця опціону і не має права відмовитися від своїх зобов'язань. Розрізняють опціон кол - опціон, який надає право купувати базовий актив, та опціон пут, який надає право продавати базовий актив.	Можливість вибору під час прийняття рішення про виконання опціону; обмеження ризику покупця величиною опціонної премії, яка визначається в момент укладання угоди	Висока вартість; стандартні умови біржових опціонів

Продовження табл. 1.10

1	2	3	4
Своп процентної ставки	Контрактна угода між двома сторонами, відомими як учасники свопу, про обмін потоками грошових коштів, які розраховані за різними ставками, але виходячи з однієї суми, відомої як умовна сума. Як правило, один потік коштів розраховується за фіксованою ставкою, а інший - за плаваючою ставкою	Низька вартість; висока розвиненість ринку свопів	Високий ризик невиконання контрагентом своїх зобов'язань
Валютний своп	Одночасне укладання спот та протилежної форвардної угоди. Іноземна валюта, придбана згідно з угодою спот, знову продається після закінчення певного проміжку часу, і, відповідно, валюта, що продається згідно з угодою спот, після закінчення певного проміжку часу купується знову. Обидві угоди укладаються з одним і тим самим партнером, при цьому курси, дати валютування та способи платежу встановлюються в момент укладання угоди		

* Джерело: побудовано на основі [202]

Наступний метод – диверсифікація – належить до інструментів зменшення фінансових ризиків. Приклади диверсифікації: збільшення числа видів цінних паперів в інвестиційному портфелі, кредитування за різними секторами економіки, реалізація декількох бізнес-проектів одночасно.

Зменшити ризик можна також за допомогою пошуку додаткової фінансової інформації. Адже дуже часто управлінське рішення приймається в складних умовах, коли результати не визначено й інформація обмежена. Тому, чим повнішою є інформація, тим більше передумов зробити кращий прогноз і зменшити ризик.

Встановлення лімітів обмежує величину відкритої ризикованої позиції. Ліміти можна встановлювати на відкриті валютні позиції, на розміри портфелів цінних паперів, на товарні позиції, на суми кредитів тощо (табл. 1.11).

Таблиця 1.11

Види лімітів за фінансовими ризиками*

Вид фінансових ризиків	Вид ліміту
Кредитний	Ліміти окремих контрагентів
	Ліміти географічної концентрації
	Ліміти галузевої концентрації
Ліквідності	Ліміти на кумулятивні розриви ліквідності
Ринковий	Ліміти на чутливість вартості портфелів до зміни ставок дохідностей окремо за валютами
	Ліміт на загальну чутливість до коливання процентних ставок
	Ліміти на відкриті валютні позиції за кожною валютою
	Ліміт на загальну відкриту валютну позицію

* Джерело: побудовано автором.

Сек'юритизація банківських активів застосовується при управлінні портфельним кредитним ризиком та ризиком ліквідності (детальніше дивись параграф 4.2).

Формування резерву – останній інструмент зменшення фінансових ризиків банку. Основною проблемою при створенні резерву є оцінка потенційних наслідків ризиків.

У відповідності з чинним законодавством кожний банк має формувати резерви за активами (за фінансовими активами та за дебіторською заборгованістю) та резерви за наданими фінансовими зобов'язаннями (табл. 1.12).

Банк використовує сформований резерв за активами у тому випадку, коли актив віднесено до найнижчої (безнадійної) категорії якості (рішення про списання безнадійної заборгованості за активом приймається правлінням банку).

Використання резервів за наданими гарантіями, акредитивами та акцептами здійснюється банком у разі необхідності виконання ним наданого фінансового зобов'язання.

Таблиця 1.12

Формування резервів за активами та за наданими зобов'язаннями*

Вид резерву	Формула розрахунку	Пояснення
Резерв за кредитом на індивідуальній основі	$R_{\text{нд}} = B_{\text{вк}} - T_{\text{вк}}$	Рінд - сума резерву за кредитом; БВк - балансова вартість кредиту; ТВк - теперішня вартість попередньо оцінених майбутніх грошових потоків за кредитом
Резерв за кредитами овердрафт та кредитними лініями	$R_{\text{к}} = B_{\text{ва}} - (Z_{\text{к}} \times (1 - PR_{\text{к}}) + V_{\text{з}} \times k)$	Рк - сума резерву за кредитом; Бва - балансова вартість кредиту; Зк - борг за кредитом овердрафт та кредитними лініями; PRк - показник ризику кредиту; Vz - вартість забезпечення; k - коефіцієнт ліквідності забезпечення
Резерв за коштами, розміщеними в інших банках	$R_{\text{кр}} = B_{\text{вкр}} - B_{\text{вкр}} \times (1 - PR_{\text{кз}})$	Ркр - сума резерву; БВкр - балансова вартість коштів, розміщених в інших банках; PRкз - показник ризику за коштами, розміщеними в інших банках
Резерв за фінансовою дебіторською заборгованістю, строк погашення якої не перевищує трьох місяців	$R_{\text{фдз}} = B_{\text{вфдз}} - B_{\text{вфдз}} \times (1 - PR_{\text{фдз}})$	Рфдз - сума резерву; БВфдз - балансова вартість фінансової дебіторської заборгованості, строк погашення якої не перевищує трьох місяців; PRфдз - показник ризику фінансової дебіторської заборгованості
Резерв за дебіторською заборгованістю за господарською діяльністю	$R_{\text{дзг}} = B_{\text{вдзг}} - B_{\text{вдзг}} \times (1 - PR_{\text{дзг}})$	Рдзг - сума резерву; БВдзг - балансова вартість дебіторської заборгованості за господарською діяльністю; PRдзг - показник ризику дебіторської заборгованості за господарською діяльністю
Резерв за цінним папером	$R_{\text{цп}} = B_{\text{вцп}} - T_{\text{вцп}}$	Рцп - сума резерву; БВцп - балансова вартість цінного папера; ТВцп - теперішня вартість попередньо оцінених майбутніх грошових потоків за цінним папером

* Джерело: побудовано на основі [253]

Останніми елементами системи управління банківськими ризиками є моніторинг і контроль ризиків (система супроводження). Під цим розуміється процес слідкування за оцінкою та розмірами ідентифікованих ризиків з механізмом зворотного зв'язку. Моніторинг та контроль здійснюється завдяки інформаційним звітам центрів відповідальності банку, колегіальних органів, відділу внутрішнього аудиту та підрозділу з управління ризиками. Звітність, що застосовувана в рамках моніторингу та контролю, забезпечує менеджером зворотний зв'язок, а також надає зведену інформацію за ризиками банку [97, 54]. Періодичність внутрішньобанківської інформації за системою супроводження надана в табл. 1.13.

Таблиця 1.13

Періодичність внутрішньобанківської інформації за системою супроводження*

Колегіальні органи та підрозділи, які надають інформацію	Колегіальні органи та підрозділи, які розглядають інформацію				
	Рада банку	Правління	Підрозділ управління банківськими ризиками	КУАП	Кредитний комітет
Правління	Щорічно або на запит	—	—	—	—
КУАП	—	Щоквартально або на запит	—	—	—
Кредитний комітет	—	Щоквартально або на запит	—	—	—
Підрозділ управління банківськими ризиками	—	—	—	Щоквартально або на запит	Щоквартально або на запит
Відділ внутрішнього аудиту	Щорічно або на запит	—	—	—	—
Казначейство	—	—	Щоденно	—	—
Інші підрозділи банку (центри відповідальності)	—	—	Щоденно	—	—

* Джерело: побудовано автором.

Функції контролю в основному покладено на відділ внутрішнього аудиту банку. Процедури контролю можна доповнити методологією оцінки ефективності управління ризиками, що була розроблена рейтинговим агентством Standard & Poor's (оцінка здійснюється за чотирьохбальною шкалою: слабка, адекватна, сильна, відмінна). Основні критерії такої оцінки об'єднані в 4 групи [201]:

1. Культура управління ризиками: організаційна структура, розподіл функцій і повноважень між підрозділами щодо управління ризиками; методологічна база і система комунікацій з управління ризиками; відповідність тактичної діяльності менеджменту толерантності ризику; внутрішні критерії оцінки ефективності системи ризик-менеджменту; взаємозв'язок управління ризиками з бюджетуванням та системою винагороди менеджменту.

2. Існуючий контроль: стратегія банку, толерантність до ризику, політики щодо розкриття інформації; інфраструктура управління ризиками (персонал, операції, технології); процедури тестування та затвердження моделей оцінки ризиків.

3. Готовність до реалізації ризиків: процес моніторингу стану ризиків; наявність заходів на випадок реалізації ризиків, що мають катастрофічні наслідки.

4. Стратегічне управління ризиками: роль управління ризиками у прийнятті стратегічних рішень; вплив схильності до ризику на рішення з фінансування та управління залученим капіталом; частота проведення та суть процедури актуалізації переліку значних ризиків банку; рівень оцінки ймовірності та наслідків реалізації ризиків.

Таким чином, використовуючи світовий досвід щодо проведення сертифікації якості системи управління банківськими ризиками, внутрішні аудитори мають можливість внести рекомендації раді банку, правлінню стосовно удосконалення інструментів та методів ідентифікації, оцінки, управління, моніторингу і контролю за ризиками.

1.3. Специфіка управління фінансовими ризиками банку в умовах кризи

Управління фінансовими ризиками в умовах стабільного зовнішнього середовища значно відрізняється від управління ризиками в умовах кризи (табл. 1.14).

Таблиця 1.14

Основні відмінності управління фінансовими ризиками банку в умовах стабільного середовища та в період кризи

Показники	Управління фінансовими ризиками в умовах	
	стабільного середовища	кризи
Об'єкти управління	Ризики, що пов'язані з активно-пасивними операціями банку та з організацією його діяльності	Ризики, що пов'язані зі значними та непрогнозованими змінами чинників зовнішнього та внутрішнього середовища
Суб'єкти управління	Члени Правління, комітетів, керівники підрозділів та інші працівники банку, які задіяні в управлінні банківськими ризиками	Антикризові менеджери, тимчасові робочі групи, куратори національного регулятора, спеціалісти Фонду гарантування вкладів фізичних осіб
Мета управління ризиками	Уникнення значного негативного відхилення від запланованих показників діяльності банку внаслідок «реалізації» ризиків	Уникнення банкрутства, подолання кризової ситуації з мінімумом втрат
Рівень ресурсної забезпеченості	Високий рівень забезпеченості ресурсами за ефективної діяльності банку	Обмеженість фінансових ресурсів через значне збільшення ризиків
Швидкість прийняття та якість управлінських рішень	Виважений та поступовий процес прийняття управлінських рішень	Висока ймовірність прийняття помилкових рішень через необхідність швидкого реагування на значні зміни чинників зовнішнього та внутрішнього середовища
Рівень ризикованості	Рівень ризикованості діяльності, що є прийнятним для власників банку (толерантність до ризику)	Високий рівень ризику через значну зміну чинників зовнішнього та внутрішнього середовища
Рівень інформаційної підтримки управлінських рішень	Стандартний рівень інформаційної та аналітичної підтримки управлінських рішень	Значне збільшення обсягу розрахунків, аналітичних, прогностичних та діагностичних процедур

Управління банківськими ризиками в період кризи має базуватися на ситуаційному підході, згідно з яким придатність різних інструментів управління ризиками визначається ситуацією. При потребі необхідно трансформувати механізм управління активними та пасивними операціями банку, ліквідністю, резервами, прибутковістю, а також переглянути стратегічні та бюджетні плани.

У процесі управління банківськими ризиками в умовах кризи банк має коректувати свою кредитну та депозитну (ресурсну) політику.

Вітчизняні науковці виявили такі специфічні риси управління депозитною діяльністю банків України в умовах значної фінансової невизначеності [10, 93]:

- розробка депозитних пропозицій на мінімальні строки (1-2 тижні) з метою залучення коштів клієнтів та демонстрації зростаючого депозитного портфелю;
- розробка універсальних депозитних програм, згідно з якими депозит не підлягає мораторію на дострокове зняття коштів зі строкового вкладу, а клієнт отримує право вільного розпорядження власним рахунком;
- підвищення депозитних відсоткових ставок з метою залучення нових вкладників;
- переорієнтація на гривневі депозити замість валютних;
- проведення роз'яснювальної роботи з клієнтами банку, створення комісій з розгляду скарг та звернень.

Заходи корегування кредитної політики можуть включати у себе:

- капіталізацію заборгованості по кредиту (переведення простроченого боргу в строковий кредит; розробка нового графіку виплат);
- зміну валюти кредиту;
- надання відстрочки погашення тіла кредиту або кредитні канікули (позбавлення боржника від виплати тіла кредиту на певний строк з подальшим рівномірним розподілом суми на строк, що залишився, без зміни терміну користування кредитними коштами);
- пролонгацію строку дії кредитної угоди (перенесення кінцевого строку погашення кредиту з метою зменшення щомісячних платежів);
- зменшення основної суми кредиту;
- зміну схеми нарахування відсотків;

- зниження відсоткової ставки у випадку дострокового погашення кредиту;
- скасування частки пені та штрафних санкцій;
- зарахування частки кредиту при наявності депозиту клієнта в даному банку [10, 95].

Ще одним напрямком антикризового управління є впровадження програм зменшення витрат банку. Найбільш детально такі програми розглянуті у роботі Афанасьєва О. «Особливості антикризового управління в банках України» (таблиця 1.15).

Таблиця 1.15

Напрямки скорочення витрат банку у період кризи*

Напрямок	Переваги	Недоліки
1	2	3
1. Зменшення чисельності персоналу	Вивільнення кадрів з неприбуткових напрямків діяльності банку; прагнення до підбору універсальних спеціалістів	Дефіцит кваліфікованих спеціалістів у майбутньому
2. Скорочення фонду оплати праці	Економія грошових ресурсів	Зростання невдоволення працівників банку
3. Ліквідація нерентабельних або низькоприбуткових філій, відділень, точок продажу	Вивільнення банківської установи від регіональних підрозділів, діяльність яких є неефективною	Неспроможність утримувати розгалужену мережу відділень; закриття філій без урахування їх потенційної прибутковості у післякризовий період
4. Перехід з нерентабельних традиційних каналів продажу на нетрадиційні	Залучення нових сегментів споживачів банківських продуктів	Відтік клієнтів, які користувалися традиційними каналами продажу банківських послуг
5. Скорочення робочого дня робітників банку	Зменшення витрат на персонал, операційних затрат	Зменшення рівня якості обслуговування
6. Скорочення ризикових банківських продуктів	Зменшення рівня банківських ризиків	Зменшення прибутку банку

Продовження таблиці 1.15

1	2	3
7. Припинення роботи з міжнародними рейтинговими агентствами	Оптимізація витрат на період фінансової кризи	Зменшення взаємодії з міжнародними ринками
8. Обмеження маркетингової діяльності	Досягнення певної економії бюджету	Зниження конкурентоспроможності банку
9. Зменшення поточних витрат банків	Отримання додаткових коштів за рахунок економії	Погіршення якості послуг; відтік клієнтів
10. Зменшення витрат на оренду	Скорочення витрат, які не є доцільними у період кризи	Зменшення мережі філій, відділень; зростання невдоволення кадрів

* Джерело: [10, 96]

За даними аналітиків, в період кризи 2008-2009 рр. найбільш поширеним заходом зменшення витрат в банках стало зменшення банківського штату, закриття відділень та філіалів. Крім того, значного скорочення зазнав фонд заробітної плати банківських кадрів: середні витрати на одного банківського працівника зменшилися на 20 %, а саме до 6 тис. грн. на співробітника в першому кварталі 2009 р. у порівнянні з 7,5 тис. грн. у 2008 р. [94].

Ефективним інструментом антикризового управління проблемними банківськими активами на макрорівні, який використовує розвинені країни світу (США, Німеччина, Японія), є створення «тимчасового» або «госпітального» банків.

Відмінності у функціонуванні «тимчасового» та «госпітального» банків наведено у таблиці 1.16.

Як видно з таблиці 1.16, «тимчасовий» банк створюється на певний час із метою придбання якісних і застрахованих активів та прийняття зобов'язань певного банку і діє до тих пір, поки не буде схвалено остаточної резолюції щодо санації або ліквідації.

«Госпітальний» банк створюють винятково з метою переведення до нього проблемних активів. Основним завданням функціонування такого банку є здійснення реструктуризації негативно класифікованих активів у спеціальній установі, яка має відповідні

фінансові можливості, щоби спокійно «дочекатися» закінчення кризи та після відновлення платоспроможності боржників повернути такі активи на ринок за прийнятною ринковою ціною. Основною функцією «госпітального» банку є вирішення питання щодо зменшення величини негативно класифікованих активів у кредитному портфелі банків [238].

Таблиця 1.16

Відмінності «тимчасового» та «госпітального» банків*

Ознака	«Тимчасовий» банк	«Госпітальний» банк
Визначення поняття	Перехідна установа, що здійснює реорганізацію або ліквідацію банку шляхом пошуку покупців або реалізації портфеля його активів	Фінансовий інститут, створений виключно для придбання й управління проблемними активами
Мета створення	Схвалення рішення щодо реорганізації чи ліквідації банку	Розв'язання проблем банків через виникнення на їх балансах проблемних активів
Передумови створення	Масові банкрутства банків	Масове виникнення на балансах банків проблемних активів
Призначення	Управління банками з метою збереження їх вартості в разі банкрутства	Очищення балансів банків від проблемних активів
Основні функції (операції)	Пошук партнерів для реорганізації або ліквідації банку	Викуп проблемних активів (реструктуризація, продаж)
Термін функціонування	Короткостроковий	Середньо - або довгостроковий (в міру проблеми)
Форма власності	Державна	Державна, приватна або змішана

* Джерело: побудовано на основі [216, 44]

Переваги та недоліки створення «тимчасового» та «госпітального» банків наведені в таблиці 1.17.

Таблиця 1.17

Переваги та недоліки «тимчасового» та «госпітального» банків

Переваги	Недоліки
«Госпітальний» банк	
Очищення банківського балансу від проблемних активів, відновлення ліквідності банку	Ймовірність виникнення корупційних та шахрайських схем
Відновлення активних банківських операцій внаслідок вивільнення фінансових ресурсів банку	Проблематичність визначення адекватної вартості проблемних активів для продажу
Нормалізація фінансового стану банку, відновлення платоспроможності, вивільнення резервів	Відшкодування негативних наслідків від неефективної системи управління банківськими ризиками покладається на його клієнтів
Зростання інвестиційної привабливості банку	Ризик недостатності фінансових ресурсів для викупу всіх проблемних активів
Повернення до нормального режиму функціонування сприяє відновленню довіри клієнтів до банку та укріпленню його іміджу	Збільшення навантаження на платників податків
«Тимчасовий» банк	
Захист банківських інтересів клієнтів (всі договори з клієнтами залишаються незмінними)	Ймовірність реабілітації банку після виведення з нього якісних активів та пасивів значно знижується
«Очищення» банківської системи країни від проблемних, неперспективних банків (мінімізація системного ризику)	Зростання адміністративних витрат, пов'язаних зі створенням перехідного банку
Надає банку можливість отримати додатковий час для вирішення проблем, пов'язаних із кризовим становищем	Часові витрати на пошук покупця банку (у випадку його ліквідації)
Підвищення довіри до банку з боку клієнтів, кредиторів банку	Є економічно недоцільним способом врегулювання для малих та середніх банків
Підвищення ринкової вартості банку, можливість знайти кращого покупця банківських активів (у випадку ліквідації банку)	Ймовірність зловживань під час встановлення вартості та форми продажу банківських активів

* Джерело: побудовано на основі [182]

За думкою експертів, створення «тимчасового» банку має позитивний вплив переважно на банківську систему загалом, оздоровлюючи її, при цьому інколи нехтуючи інтересами банків третьої та четвертої групи (виведення з банку якісних активів та пасивів, залишаючи проблемні зобов'язання, значно ускладнює діяльність малих банків). З іншого боку, при переданні недіючих активів у розпорядження «госпітального» банку, вірогідність нормалізації діяльності банку значно вища [182].

В Україні функції «госпітального» банку виконує санаційний банк, який був створений у грудні 2011 р. на базі АТ «Родовід Банк». Згідно з постановою НБУ № 471 від 23.12.2011 р. «завданням санаційного банку є проведення роботи з активами державних банків і банків, у капіталізації яких взяла участь держава, спрямованої на максимізацію надходжень від повернення цих активів» [252]. Таким чином, АТ «Родовід Банк» буде працювати з проблемними активами «Ощадбанку», «Укресімбанку», «Укргазбанку» і банку «Київ».

При цьому на санаційний банк не поширюються вимоги, встановлені НБУ щодо обов'язкових економічних нормативів і лімітів валютної позиції, нормативів обов'язкового резервування коштів на коррахунку банку.

Але на думку експертів Незалежної асоціації банків України (НАБУ), створення санаційного банку є економічно недоцільним явищем, оскільки санаційний банк в роботі з «токсичними» активами стикнеться з тими ж проблемами, які стояли перед банком, що передав йому ці активи [15].

Отже «рятування» непрацюючих (поганих, проблемних, «токсичних») активів за допомогою санаційного банку з самого початку приречено на марнотратство державних коштів.

Вливання державних коштів у заздалегідь «мертві» активи призведе до посилення недовіри до державної політики; зубожіння суспільства; здійснення ризикової політики кредитування (посилюватиме «моральний ризик»); суттєвого навантаження на Державний бюджет України [271, 88].

З цієї причини, на наш погляд, більш ефективним інструментом антикризового управління на макрорівні є «тимчасові» банки. За чинним законодавством України, функцію таких банків мають виконувати перехідний банк, номінальним власником і управителем

акцій якого до дня продажу інвестору є Фонд гарантування вкладів фізичних осіб (надалі – Фонд).

Згідно до Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» Фонд здійснює продаж перехідного банку інвестору, визначеному за результатами проведення конкурсу (аукціону). Переможцем конкурсу (аукціону) є інвестор, який запропонував найкращу ціну та який взяв на себе зобов'язання здійснити заходи з приведення діяльності перехідного банку у відповідність із вимогами банківського законодавства України або здійснити приєднання (злиття) перехідного банку до існуючого платоспроможного банку [256].

Отже формування перехідного банку автоматично означає ліквідацію неплатоспроможного банку (Фонд подає НБУ пропозицію про ліквідацію неплатоспроможного банку не пізніше дня, наступного за днем передачі активів та зобов'язань перехідному банку) [256]. При цьому існує висока ймовірність зловживань під час визначення частки та якості активів і зобов'язань, які повинні бути переведені від неплатоспроможного банку до перехідного. Крім того, є високий ризик того, що перехідні банки можуть стати ефективними рейдерськими інструментами: вони можуть бути сформовані під інвестора, який має намір отримати в основному тільки якісні активи неплатоспроможного банку.

З цієї причини пропонуємо удосконалити механізм формування та функціонування перехідного банку (табл. 1.18).

Таблиця 1.18

Відмінності запропонованих та існуючих ознак перехідного банку*

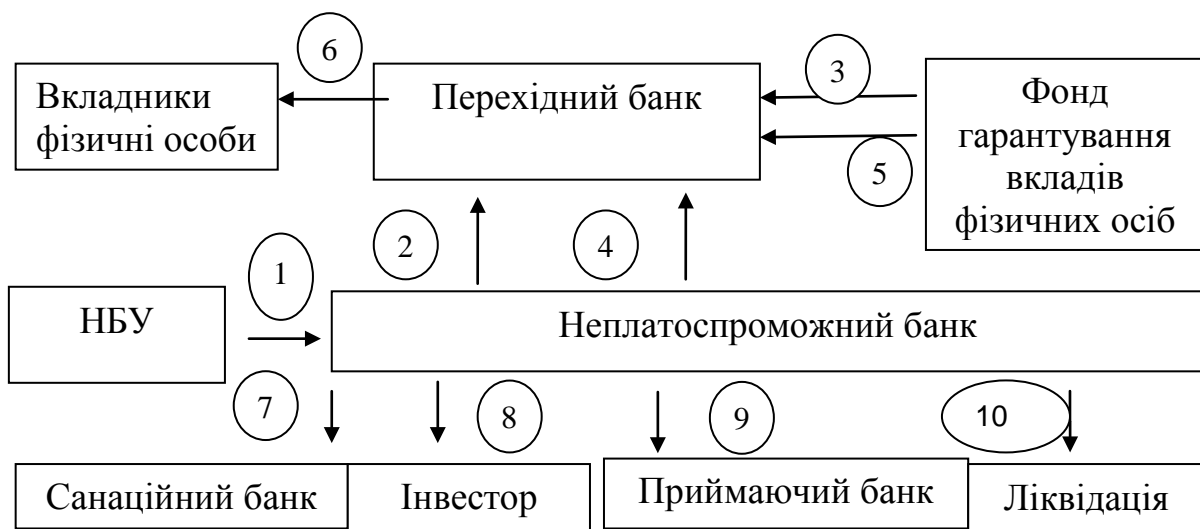
Ознака	Запропоновані ознаки	Існуючі ознаки
1	2	3
Визначення поняття	Банк, який створено з метою управління частиною якісних, високоліквідних активів неплатоспроможного банку та прийняття його зобов'язань за вкладами фізичних осіб, що гарантуються Фондом	Банк, який створено у процесі виведення неплатоспроможного банку з ринку
Мета створення	Погашення зобов'язань за вкладами фізичних осіб, що гарантуються Фондом	Продаж інвестору активів і зобов'язань неплатоспроможного банку

Продовження таблиці 1.18

1	2	3
Передумови створення	У випадку переведення проблемного банку до категорії неплатоспроможного	У випадку отримання письмового зобов'язання інвестора щодо придбання перехідного банку
Активи	Внески неплатоспроможного банку, які він робив у якості учасника Фонду, та частина високоліквідних активів, що мають покрити різницю між сумою зобов'язань та сумою внесків, отриманих з Фонду	Всі або визначена відповідно до плану врегулювання частина активів неплатоспроможного банку
Зобов'язання	Зобов'язання за вкладками фізичних осіб, що гарантуються Фондом	Всі або визначена відповідно до плану врегулювання частина зобов'язань неплатоспроможного банку

* Джерело: побудовано автором

Базова відмінність між запропонованими та існуючими ознаками полягає в тому, що переведення зобов'язань за вкладками фізичних осіб і необхідної частки якісних активів у перехідний банк, роботу якого пропонується удосконалити за певними ознаками, надають потенційну можливість неплатоспроможному банку покращити свій фінансовий стан. У випадку, коли частка залишених якісних активів не призвела до відновлення платоспроможності, банк має досить часу для пошуку найбільш привабливих варіантів виведення з ринку (рис 1.4).

Рис. 1.4 Механізм виведення неплатоспроможного банку з ринку

1 – переведення НБУ проблемного банку до категорії неплатоспроможного та запровадження тимчасової адміністрації з боку Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (надалі – Фонд);

2 – переведення до перехідного банку зобов'язань за вкладами фізичних осіб, які гарантуються Фондом ;

3 – переведення з Фонду до перехідного банку внесків неплатоспроможного банку, які він робив у якості учасника Фонду;

4 – переведення до перехідного банку якісних, високоліквідних активів неплатоспроможного банку з метою погашення різниці між сумою зобов'язань та сумою внесків, отриманих з Фонду;

5 – отримання перехідним банком додаткових коштів з Фонду у випадку, коли якісних (високоліквідних) активів не вистачає для погашення зобов'язань за вкладами фізичних осіб;

6 – перехідний банк виплачує гарантовану суму за вкладами фізичних осіб;

7 – переведення активів і зобов'язань у санаційний банк у випадку прийняття рішення щодо санації неплатоспроможного банку;

8 – продаж неплатоспроможного банку інвестору;

9 – відчуження активів і зобов'язань неплатоспроможного банку на користь приймаючого банку;

10 – ліквідація.

Підсумовуючи вищесказане, зазначимо, що глобальна світова криза 2008-2009 рр. надала певний поштовх розвитку систем управління ризиками у вітчизняних банківських установах. На теперішній час сформовані відповідні умови для переходу системи управління банківськими ризиками на якісно новий рівень. Така трансформація є невід'ємною складовою процесу реалізації стратегічних цілей розвитку банківського сектору України.

1.4. Обґрунтування концепції управління фінансовими ризиками на засадах Базеля - III

Система управління банківськими ризиками в умовах фінансової нестабільності є істотним фактором посилення ступеня надійності та стійкості банківського сектору України.

На думку економістів, рекомендації Базельського комітету стосовно регулювання ризиків банківської діяльності, які були прийняті в червні 2004 р. (Базель II), не змогли забезпечити

фінансову стійкість банків в умовах значних змін чинників зовнішнього середовища [83].

Наприклад, В. Г. Ворочек вказує на головні об'єктивні обмеження Базеля II, які обумовили низьку ефективність моделі у вирішенні проблем банківського сектору в період кризи, а саме [83]:

- встановлення мінімальних вимог щодо достатності капіталу було зорієнтоване на оцінку ризиків, властивих торгівельному портфелю без урахування інших груп ризиків (наприклад, вартісної оцінки ризику у кризовій ситуації);

- наявність дискримінації щодо певних банків (для невеликих банківських установ впровадження стандартів було надзвичайно складним завданням з огляду на суттєві витрати, пов'язані з підготовкою до такого впровадження).

З цієї причини наприкінці 2009 року Базельський комітет розробив рекомендації щодо підвищення стійкості банківської системи, які отримали назву Базель III. Основною метою оновленої концепції є забезпечення стійкого розвитку банківських установ, що передбачає їх здатність до результативної протидії негативному впливу чинників внутрішнього та зовнішнього середовища.

Головними цілями сформованої на засадах Базеля III концепції управління банківськими ризиками є [309]:

- зміцнення міжнародних нормативів з управління капіталом та ліквідністю для створення більш стійкого банківського сектору;

- покращення здатності банківського сектору долати наслідки фінансових та економічних криз і таким чином знизити ризик розповсюдження цих проблем з фінансового у реальний сектор економіки.

Для досягнення цих цілей рекомендації Базель III були розділені на три частини за такими напрямками: капітал, ліквідність, системний ризик (рис. 1.5).

Зазначимо, що впровадження компонент Базель III може призвести до скорочення кількості банків через неможливість дотримання вимог до якості капіталу та коефіцієнтів ліквідності.

Крім того, на думку експертів, через введення коефіцієнта боргового навантаження, за яким банківські активи (включаючи балансові і позабалансові статті) не повинні перевищувати капітал банку більш ніж в 33 рази, банки, по-перше, почнуть зменшувати об'єм кредитного портфеля за рахунок продажу активів з низькою

маржею (наприклад, іпотечні кредити), по-друге, – надавати високоприбуткові, але при цьому високоризиковані кредити, що у свою чергу призведе до збільшення розміру кредитного ризику [12, 12].

Рис. 1.5 Основні компоненти Базеля III*

* Джерело: побудовано на основі [12, 8]

Для виконання вимог коефіцієнта LCR банки будуть вимушені підтримувати високий рівень ліквідних низькодохідних активів, що негативно вплине на рентабельність активів та фінансовий результат банку.

У свою чергу коефіцієнт NSFR стимулює банки знизити їх залежність від короткострокового фінансування і збільшити стабільність змішаного фінансування. Управління коефіцієнтом

NSFR шляхом зміни складу активів призведе до збільшення частки короткострокових активів і зниження прибутковості банку [12, 13].

Незважаючи на складність та дискусійність деяких рекомендацій, обґрунтування нової концепції управління банківськими ризиками на засадах Базеля III, є вкрай актуальними та необхідним для сучасного банківського сектору України, сучасний розвиток якого знаходиться під значним негативним впливом чинників зовнішнього середовища.

Запровадження пропозиції Базеля III вимагає певних коригувань регулятивної бази національного регулятора. Починаючи з 2011 року регулятивна діяльність Національного банку України була зосереджена на [129]:

- підвищенні рівня і якості регулятивного капіталу банків, вдосконаленні підходів до розрахунку регулятивного капіталу та ліквідності банків, включаючи підготовку до впровадження Базеля III;
- поліпшенні роботи банків з проблемними активами і зниженні їх обсягів;
- впровадженні нових законодавчих вимог щодо виявлення реальних власників банків і нагляду на консолідованій основі;
- вдосконаленні процедур створення і використання банками резервів під очікувані втрати за активними операціями відповідно до МСФЗ і підходами Базельського комітету.

З ініціативи та за активної участі національного регулятора були прийняти ряд змін і доповнень до законодавчих актів в частині підвищення прозорості банків шляхом виявлення реальних власників банків, підвищення їх відповідальності за стан справ у банку і застосування до них більш жорстких вимог; вдосконалення законодавчої бази для здійснення нагляду на консолідованій основі, що передбачає можливість здійснення більш якісного нагляду за фінансовими групами і визначення фінансового стану банку з урахуванням ризиків, які виникають внаслідок участі в таких групах; поліпшення роботи банків з проблемними активами шляхом створення законодавчих передумов для функціонування ринку проблемних активів і розширення можливостей банків зі списання безнадійної заборгованості за рахунок створених резервів; підвищення рівня захисту законних прав як кредиторів, так і споживачів банківських послуг при дотриманні балансу їх інтересів;

реформування системи страхування депозитів шляхом передачі від Національного банку України Фонду гарантування вкладів фізичних осіб повноважень по виведенню з ринку неплатоспроможних банків тощо [129].

Також в контексті оновлення концепції управління фінансовими ризиками на засадах Базеля III слід виокремити наступні заходи Національного банку України [129]:

- використання нормативу співвідношення регулятивного капіталу до сукупних активів (H3), що має мінімально допустиме значення 9% (леверидж за активами). Цей норматив певним чином відповідає вимогам Базеля III щодо збільшення розміру співвідношення капіталу 1-го рівня до зважених за ризиком активів з 4 до 6%;

- впровадження з 2013 року нормативу співвідношення регулятивного капіталу до зобов'язань банку (H3-1), допустиме значення якого встановлено на рівні 10% (леверидж за зобов'язаннями);

- застосування нормативу адекватності регулятивного капіталу (H2), мінімально допустиме значення якого встановлено на рівні 10% (це перевищує вимоги Базельського комітету на 2 %);

- застосування нормативів ліквідності: миттєва (H4) (не менше 20 %), поточна (H5) (не менше 40 %) і короткострокова (H6) (не менше 20 %). У подальшому національний регулятор планує впровадити механізм розрахунку нормативів ліквідності з урахуванням стресових сценаріїв.

Крім того, відповідно до вимог національного регулятора капітал 1-го рівня, який вважається капіталом найвищої якості, повністю формується зі складових базового капіталу, що визначені у Базелі III. При цьому капітал українських банків вже очищений від інших фінансових інструментів, які відповідно до Базеля III планується поступово виключати (відміна капіталу 3-го рівня і «очищення» капіталу 1-го рівня від гібридних інструментів) [129].

Також національним регулятором розглядається питання про доцільність впровадження передбачених Базелем III буферів капіталу: спеціального буферного резервного капіталу і «контрциклічного» резерву [129].

Складові сучасної концепції управління банківськими ризиками на засадах Базеля - III вказано на рис.1.6.

Як видно з рисунку, покращити результативність управління банківськими ризиками можливо за допомогою удосконалення основних зовнішніх інструментів, які використовує національний регулятор, а саме:

- у процесі проведення ризико-орієнтованого банківського нагляду застосовувати інтегральний показник оцінки ефективності управління банківськими ризиками (детальніше питання банківського нагляду досліджені в параграфі 3.1);

- при розробці та впровадженні нормативно-правових інструментів враховувати ключові пропозиції Базеля III.

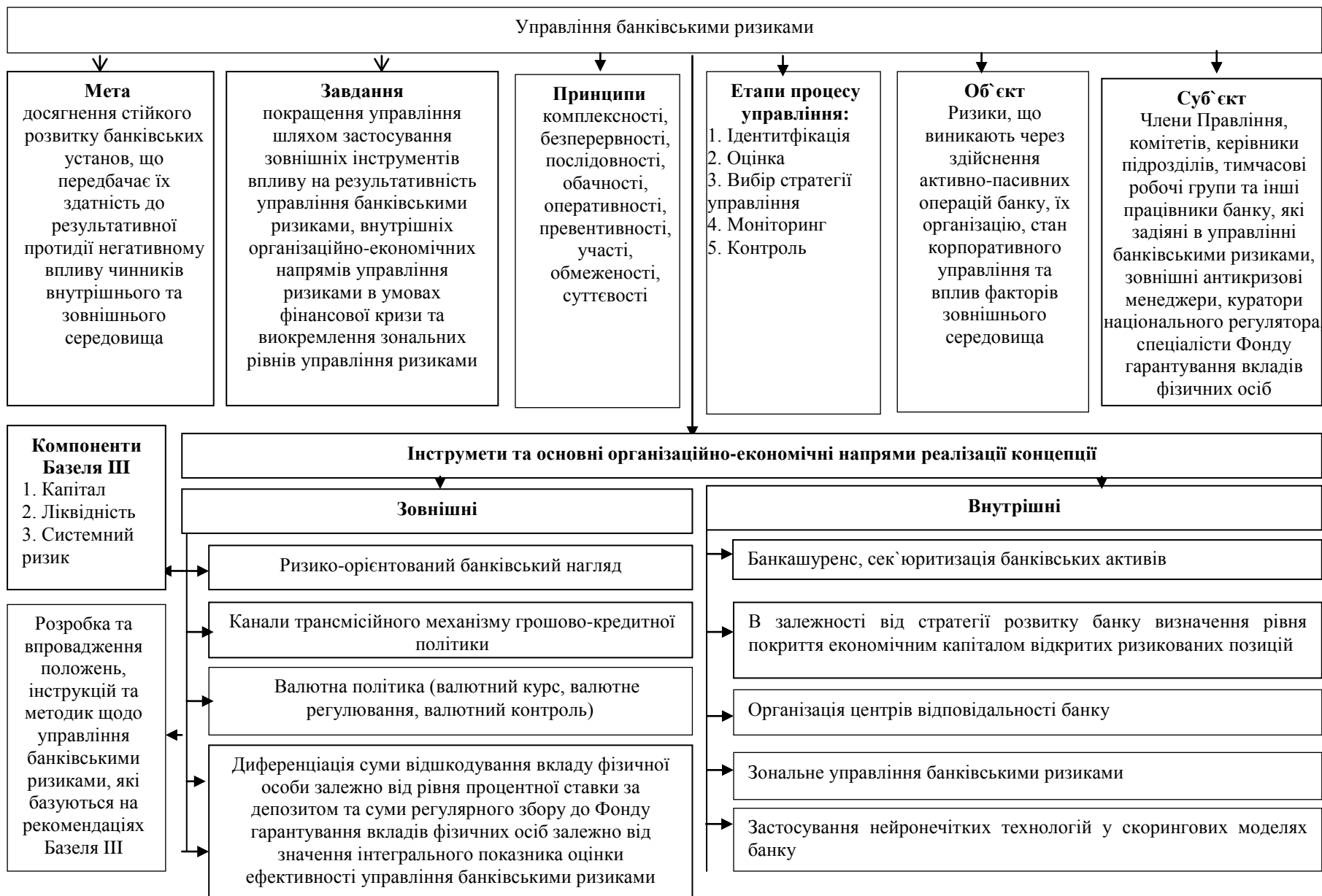
З метою оцінки поточного рівня фінансової стійкості банківської системи національний регулятор може використовувати процедури стрес-тестингу.

Безпосередньо на розмір банківських ризиків Національний банк України має можливість впливати через валютну та грошово-кредитну політику (вплив грошово-кредитної політики на розмір ризиків розглянуто в параграфі 3.3., валютної політики – в параграфі 3.4).

Покращити результативність управління банківськими ризиками можливо за допомогою певних інструментів Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. Пропонуємо з метою стимулювання підвищення якості управління банківськими ризиками запровадити диференціювання ставок регулярного збору в залежності від значення інтегрального показника оцінки ефективності управління банківськими ризиками. В свою чергу зменшити процентний ризик за депозитними вкладами можливо через запровадження диференційованих сум відшкодування вкладу фізичної особи в залежності від рівня процентної ставки за депозитом (питання удосконалення системи гарантування вкладів досліджені в параграфі 3.2).

Крім зовнішніх інструментів, покращити дієвість управління банківськими ризиками та зменшити розмір банківських ризиків можливо за допомогою ефективного використання наступних внутрішніх інструментів та організаційно-економічні напрямів управління ризиками:

- застосування процедур банкашуренса;
- визначення розміру економічного капіталу в залежності від стратегії розвитку банку;

Рис. 1.6. Обґрунтування концепції управління банківськими ризиками на засадах Базеля - III

- сек`юритизація банківських активів;
- організація центрів відповідальності банку;
- впровадження зонального управління банківськими ризиками.

Отже, ефективне застосування внутрішніх та зовнішніх інструментів реалізації концепції управління банківськими ризиками, сформованої на засадах Базеля III, дозволить підвищити стандарти якості системи управління ризиками банківських установ та зменшити рівень банківських ризиків.

Висновки до першого розділу

За результатами дослідження теоретико-методологічних засад управління фінансовими ризиками банків зроблено такі висновки:

1. На основі аналізу теорії та практики організації системи управління ризиками запропоновано розглядати ризик в таких аспектах: наявність ризику в усіх видах економічної діяльності (в тому числі у банківській); неможливість точно спрогнозувати зміни чинників зовнішнього середовища; об'єктивно - суб'єктивна природа ризику (толерантність до ризику); ймовірність одержання як прибутку, так і збитків від реалізації ризику.

2. Дослідження теоретичних підходів щодо сутності поняття «ризик» дозволили запропонувати власне визначення категорії «банківський ризик»: це ймовірність відхилення від запланованих (очікуваних) показників діяльності банку через здійснення активно-пасивних операцій, їх організацію, стан корпоративного управління та вплив факторів зовнішнього середовища, наслідки якої можуть бути негативними, нульовими або позитивними.

3. З метою ефективного управління банківськими ризиками запропоновано їх класифікацію з позиції можливості кількісного визначення величини ризиків, місця та фактору їх виникнення: фінансові, операційні та функціональні ризики.

4. На основі аналізу підходів щодо визначення поняття «управління банківськими ризиками» запропоновано власне трактування цієї категорії: це процес, що охоплює методи та інструменти з ідентифікації, оцінки, управління, моніторингу і контролю за ризиками задля забезпечення стійкого розвитку банку згідно з визначеною місією та стратегічними цілями.

5. Управління фінансовими ризиками в умовах відносно стабільного зовнішнього середовища принципово відрізняється від управління в умовах кризи. У першому випадку об'єктом управління системи управління фінансовими ризиками виступають в основному ризики, що пов'язані з бізнес-напрямами банку; основною ціллю системи управління фінансовими ризиками є уникнення значного відхилення від спланованих економіко-фінансових показників діяльності банку внаслідок «реалізації» ризиків. В умовах кризи об'єктом управління стають не тільки такі ризики, що були пов'язані з певною діяльністю банку, а й такі, що були «спровоковані» кризовими явищами; основною ціллю системи управління ризиками є уникнення банкрутства та ліквідації банку, подолання кризової ситуації з мінімумом втрат.

6. У результаті аналізу чинних інструментів виведення неплатоспроможного банку з ринку були запропоновані нові підходи до функціонування перехідного банку, які полягають в тому, що зобов'язання перехідного банку формуються з вкладів фізичних осіб, які гарантуються Фондом гарантування вкладів фізичних осіб, а активи формуються з частини якісних, високоліквідних активів, що мають покрити різницю між сумою зобов'язань за вкладами фізичних осіб та сумою отриманих з Фонду коштів у розмірі внесків, які робив неплатоспроможний банк у якості його учасника (такий підхід надає потенційну можливість неплатоспроможному банку покращити свій фінансовий стан).

7. У результаті обґрунтування напрямків оновлення концепції управління банківськими ризиками виокремлено мета та завдання управління банківськими ризиками. Метою управління банківськими ризиками є досягнення стійкого розвитку банківських установ, що передбачає їх здатність до результативної протидії негативному впливу чинників внутрішнього та зовнішнього середовища; завданням є покращення управління шляхом застосування зовнішніх інструментів впливу на результативність управління банківськими ризиками, внутрішніх організаційно-економічних напрямів управління ризиками в умовах фінансової кризи та виокремлення зональних рівнів управління ризиками. В межах наданої концепції систематизовано основні принципи управління банківськими ризиками, а саме: комплексності, безперервності, послідовності,

обачності, оперативності, превентивності, суттєвості, участі, обмеженості.

8. Реалізація концепції управління банківськими ризиками, котра базується на засадах Базеля – III, здійснюється за допомогою зовнішніх (ризико-орієнтований нагляд, грошово-кредитна, валютна політика, диференціація сум відшкодування вкладів фізичних осіб та сум регулярного збору до Фонду гарантування вкладів фізичних осіб) та внутрішніх (банкашуренс, сек`юритизація банківських активів, нейронечіткі технології) інструментів та організаційно-економічних напрямів управління ризиками в умовах кризи (зональне управління банківськими ризиками, визначення управлінських рішень за центрами відповідальності банку).

Наукове видання

Бобиль Володимир Володимирович

**ФІНАНСОВІ РИЗИКИ БАНКІВ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА
УПРАВЛІННЯ В УМОВАХ КРИЗИ**

Монографія

*Комп'ютерний набір та верстка В. В. Бобиль
Редактор В. В. Бобиль*

Формат 84x108/32. Ум. друк.арк. 13,25. Обл.-вид. арк. 13,33
Тираж 300 прим. Зам. №

Дніпропетровський національний університет
залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна
вул.. Лазаряна, 2, м. Дніпропетровськ, 49010.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1315 від 31.03.2003 р.